

Г.Ш. Акимбекова¹ , Б.Е. Кеңес^{2*}

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

²Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ.

*e-mail: gulziraakimbekova@gmail.com

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ МЕТАФОРЛАУ ӘДІСІ АРҚЫЛЫ ЖАСАЛҒАН КОМПЬЮТЕР ТЕРМИНДЕРІ

Терминология ұғымдарға нақты атау беру үшін түрлі әдіс-тәсілдерді қолданады. Мақалада термин жасауда, семантикалық тәсілге жататын метафоралау әдісіне жан-жақты сипаттама беріледі. Мақаланың негізгі мақсаты – ғылым тіліндегі метафоралау әдісінің ерекшелігін көрсетіп және қазақ тіліндегі метафоралану әдісі арқылы жасалған компьютер терминдерін когнитивті аспектіде қарастырып, талдау жасау. Метафора тек тілдік бірлік емес, сонымен бірге ойлау элементі ретінде когнитивтік лингвистика, психолінгвистика, лингвомәдениеттану аспектілерінде қарастырылатындығы айтылады. Сонымен қатар мақалада метафораға қатысты қазақ және шетел ғалымдарының ой-пікірлері сипатталады. Метафоралаудың терминжасамдағы негізгі түрлері ретінде формасына, функциясына, орнына қарай ауыстырулары көрсетіледі. Мақалада тілімізге орта ғасырда араб-парсы тілінен еңген, қазақ тіліне фонологиялық тұрғыдан бейімделіп сіңісіп кеткен кірме сөздермен тілімізге фонологиялық тұрғыдан бейімделмеген кірме терминдер де метафоралану әдісі арқылы жаңа ұғымды иеленіп терминдік жүйе құрайтындығына көз жеткіземіз. Сонымен қатар термин қалыптастыруда метафоралану әдісі арқылы, ұлттық танымға сәйкес жасалған қазақ тілінің төл-сөздерінде кездестіреміз.

Қорытындылай келгенде, терминологияда метафора номинативтік қызмет атқарып, яғни жаңадан туындаған ұғымды таңбалауға қатысады. Сонымен қатар жаңа ұғымның қалыптасуына тікелей әсер ететін маңызды фактор болып есептеледі.

Түйін сөздер: метафора, метафоралау, терминология, термин, компьютер терминологиясы, кірме терминдер.

G.Sh. Akimbekova¹ , B.E. Kenges^{2*}

¹Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

²L.N. Gumilyov Eurasian National University, Kazakhstan, Nur-Sultan

*e-mail: gulziraakimbekova@gmail.com

Computer terms created by the method of metaphORIZATION in the kazakh language

Terminology uses various methods to give concepts a specific name. The article provides a comprehensive description of the method of metaphORIZATION, which refers to the semantic approach when creating a term. The main purpose of the article is to show the specifics of the method of metaphORIZATION in the language of science and analyze computer terms developed by the method of metaphORIZATION in the Kazakh language in a cognitive aspect. It is noted that metaphor is considered not only as a linguistic unit, but also as an element of thinking in the aspects of cognitive linguistics, psycholinguistics, and linguoculturology. The article also describes the opinions of Kazakh and foreign scientists about the metaphor. The main types of metaphors in the terminology are substitutions based on Form, Function, and place. In the article, we will see that our language in the Middle Ages, with phonologically adapted loan words from the Arabic-Persian language, and phonologically adapted loan terms that are not phonologically adapted to our language, also acquire a new concept and form a system of terms by means of metaphORIZATION. In addition, in the development of the term, we find in the original words of the Kazakh language the method of metaphORIZATION, in accordance with national cognition .

In terminology, metaphor performs a nominative function and participates in the marking of a newly emerging concept. It is also an important factor that directly affects the formation of a new concept.

Key words: metaphor, metaphORIZATION, terminology, term, computer terminology, embedded terms.

Г.Ш. Акимбекова¹, Б.Е. Кеңес^{2*}

¹Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

²Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Казахстан, г. Нур-Султан

*e-mail: gulziraakimbekova@gmail.com

Компьютерные термины, созданные методом метафоризации в казахском языке

Терминология использует различные методы и приемы для придания понятиям точного названия. В статье дается развернутая характеристика метода метафоризации, относящегося к семантическому подходу при создании термина. Основная цель статьи – проанализировать компьютерные термины, созданные методом метафоризации в казахском языке в когнитивном аспекте, показав специфику метода метафоризации в языке науки. Отмечается, что метафора рассматривается не только как языковая единица, но и как элемент мышления в аспектах когнитивной лингвистики, психолингвистики, лингвокультурологии. В статье также характеризуются концепции казахских и зарубежных ученых о метафоре. В качестве основных видов метафоризации в терминах обозначаются переносы в зависимости от формы, функции, места. В статье мы убедимся, что фонологически адаптированные к казахскому языку заимствованные слова, вошедшие в наш язык в средние века из арабо-персидского языка, и фонологически неадаптированные к нашему языку заимствованные термины, посредством метода метафоризации приобретают новое понятие и образуют терминологическую систему. Также мы встречаем отдельные слова казахского языка, созданные методом метафоризации в соответствии с национальным познанием.

В терминологии метафора выполняет номинативную функцию, то есть участвует в маркировке новообразованного понятия. А также является важным фактором, непосредственно влияющим на формирование нового понятия.

Ключевые слова: метафора, метафоризация, терминология, термин, компьютерная терминология, заимствованные термины.

Кіріспе

Терминдер – ұғымдардың лингвистикалық көрінісі. Белгінің еріксіздігіне жол берілетін жалпы тілден айырмашылығы, арнайы тілдер алдында белгіленген ережелерге немесе жалпы принциптерге сәйкес белгілеудің және ұғымдардың атауларының жүйеленген принциптеріне ұмтылады. Жалпы тіл полисемияны, метафораны және сын есімдердің анықтамасын толық қолданса, терминологияда салыстырмалы түрде сирек кездеседі (Sager, 1990:57).

Алайда, тіл – қоғаммен, оның ой-санасы, қоғамдағы таным-біліммен бірге өзгеріп, бірге дамып келе жатқан, бірінен бірі ажырамас құбылыс. Тілдің лексикалық құрамының үнемі жаңа сөздермен қоғамдық диалектілермен өзгеріп, толығып, дамып отыруы заңдылық. Қазіргі заманда қазақ халқының саяси, әлеуметтік мәдени өміріне, ғылым-біліміне көптеген жаңа технологиялар мен жаңалықтар енді. Жаңа бағыттағы ғылыми зерттеу жұмыстарында метафораның түрлеріне, өзіндік жасалу жолдарына және олардың қолдану ерекшеліктеріне қатысты соны пікірлер пайда болды (Есеналиева, 2021: 198).

Мақалада қазақ тіліндегі метафоралау әдісі арқылы жасалған компьютер терминдеріне тал-

дау жасап, ғылым тіліндегі метафоралау әдісінің жасалу ерекшелігін қарастыру арқылы когнитивті аспектіде де маңыздылығы ескеріледі.

Метафора тек тілдік бірлік емес, сонымен бірге ойлау элементі ретінде когнитивтік лингвистика, психолингвистика, лингвомәдениеттану аспектілерінде зерттеліп жүр. Мұнда метафора адамның жеке және мәдени-тілдік тәжірибесімен, эмотивті және мәдени коннотациясы бар тілдің лексикалық және фразеологиялық тіл бірліктерімен, таныммен, санамен байланыста кешенді талданады (Жапарова, 2020: 19).

Бүгінгі таңда ғалымдар метафоралау керек болғандықтан пайда болмайтындығын, онсыз мүмкін емес екендігін көрсетеді (Горохова, 2014: 210).

Ғылыми танымдағы метафоралау үдерісіне орай мынадай көзқарас кездеседі: метафора – ғылыми ойлаудың негізін қалайтын базистік тетік, ғылыми қызметтің негізгі қағидасы. Ғылым саласы тұтас алғанда да, сондай-ақ жекелеген салалары да табиғаты жағынан виртуалды салалар тәрізді метафоралық тұрғыдан модельденеді. «Метафора – тұжырымдау мен танудың бір үлгісі. Ол – жаңа ұғымдарды жасай отырып, жаңа ұғымның қалыптасуына тікелей әсер ететін маңызды фактор...» (Әлісжан, 2017:134).

Орыс зерттеушісі Н.А. Мишанкина «Метафора в терминологических системах: функции и модели» атты мақаласында Ғылыми дискурстағы белсенді метафоралау ғылыми білімнің ерекшелігіне және бірнеше себептерге байланысты анықталатындығын айтады. Жаңа ғылыми білімді ұсыну және түсіну, оны дүниетанымның тұтас жүйесіне бейімдеу үшін ұқсастыққа негізделген эпистемологиялық механизмдер арқылы метафоралар белсенді түрде назар аудартады. Ұқсастық (аналогия) механизмінің тиімділігі оның интуитивті және ұтымды үйлесімі, адамның өмір бойы алған тәжірибесінің барлық түрлеріне сүйену сияқты қасиеттерімен байланысты болатындығын көрсетеді (Мишанкина, 2012: 33).

Осылайша, қоршаған әлемнің тұжырымдау және категориялық процесіне белсенді қатысатын метафора (қарапайым да, ғылыми да) когнитивті лингвистикада жаңа түсінік алады. Сонымен бірге, лингвистер метафоралау әр түрлі білім салаларының тұжырымдамалық өзара әрекеттесуіне қатысып, термин қалыптастырудың негізгі танымдық механизмдерінің бірі ретінде есептеліп, интеграция процесінде жаңа саланың ерекшелігін және фондық білімін ескере отырып өңдеу жасайтындығын айтады. Нәтижесінде алдыңғы және жаңа білімнің белгілерін жинақтайтын тұжырымдамалық метафора қалыптасады (Молнар, 2012: 40).

Материалдар мен әдістер

Мақалада ғылым тіліндегі метафоралау әдісінің ерекшеліктері сипатталады. Метафоралау тәсілі арқылы жасалған ІТ саласындағы қазақ тілі терминдеріне талдау жасалынады. ІТ саласының терминологиясын қалыптастыруда ұлттық танымның орнын айқындау үшін когнитивті аспектіде де қарастырылады. Сөздік қордағы сөз мағынасының метафоралануы арқылы терминнің жасалуы терминжасамның басты тәсілдерінің бірі – семантикалық немесе лексика-семантикалық тәсілге жататындығын ескере отырып (Сыбанбаева, 2002: 128), метафоралық ауысудың түрлеріне тоқталайық.

Метафоралы терминжасамдағы ауыстырудың негізгі түрлері – бұл атауларды формасына, функциясына, орнына және т.б. сипаттарына қарай ауыстыру. Көптеген метафора-терминдерде бұл аталмыш сипаттар бір-бірімен тығыз байланысып, оларды бөліп-ажырату қиындықтар туғызады. Бір сипат бойынша ауыс-

тыру сирек кездесетін құбылыс. Көптеген жағдайларда сипаттардың ортақ болуымен қатар ауыстырудың қосымша себептері, негіздері болады. Жалпы әдеби тілде, сонымен қатар метафоралы терминжасамда ассоциация бойынша немесе эмоциялық қабылдау арқылы ауыстыру кеңінен таралған (Мұратбаева, 2000: 51).

А. Ахмед орыс компьютерлік терминологиясындағы метафоралық ауысудың алты түрін атап өтті:

а) функцияның ұқсастығына негізделген метафоралау, мысалы: сүзгі – фильтр, жолсерік – проводник, редактор – редактор және т. б.;

б) орналасқан жерінің ұқсастығы бойынша метафоралық көшіру: тақырыбы – заголовок, адрес – адрес;

в) пішінінің ұқсастығы бойынша метафоралық тасымалдау: жолшық – дорожка, желі – сеть, терезе – окно;

г) іс-әрекет тәсілінің ұқсастығы бойынша метафоралық түрлендіру: вирус;

д) тағайындаудың ұқсастығы бойынша метафоралау: пәрмен – команда, жад – память, сұрау – запрос;

е) эмоциялық әсерлердің ұқсастығы бойынша метафоралау: жұқтыру – заражать, емдеу – лечение (Мустафаева, 2011: 89).

Әдебиетке шолу

Алғаш рет қазақ тіл білімінде метафора мәселесі Р. Барлыбаевтың «Қазақ тілінде сөз мағынасының кеңеюі мен тарылуы» атты кандидаттық диссертациясында (1963) және Б. Хасановтың «Қазақ тілінде сөздердің метафоралы қолданылуы» (1966) атты кандидаттық диссертациясында сөз етіледі (Сыбанбаева, 2002: 29).

А. Сыбанбаеваның «Қазақ тіліндегі концептуалдық метафораның қызметі» (1999) атты кандидаттық диссертациясында метафораның танымдық, ұлттық ерекшеліктері, метафораның түрлері, оның ішінде концептуалдық метафора мен оның әртүрлі ғылым тілінде қолданылу аясы сөз етіледі (Жапарова, 2020: 22).

И.С. Мұратбаеваның «Қазіргі қазақ және орыс тілдеріндегі метафораланған терминдердің семантикасы» атты диссертациясында метафора ұғымының ғылым тілі мен ғылым саласындағы орны көрсетіліп, терминденудің метафоралану процесіне қатысы айқындалып, терминология жүйесіндегі метафораланудың номинативтік функциясы қарастырылып және

оның коннотациялық табиғаты ашылады. Алғаш рет қазақ және орыс тілдеріндегі метафора тәсілі арқылы жасалған терминдер мен бейтерминделген номинативтік бірліктер салғастырмалы-типологиялық тұрғыдан талданып, жан-жақты бір жүйеде қамтылып көрсетіледі (Мұратбаева, 2000: 4).

Ғалым С.Әлісжанның «Ғылыми дискурстағы когнитивтік модельдер (метафоралану)» атты мақаласында ғылыми дискурстағы метафоралану негізінде пайда болатын когнитивтік модельдердің жай-күйі сөз болып, негізінен гуманитарлық ғылым деректері бойынша олардың тілдік көрінісі талданады және түсіндіріледі (Әлісжан, 2017:134). Сонымен қатар қазақ тілінде жазылған ғылыми зерттеу жұмыстарда қолданылған метафораларға талдау жасайды.

Зерттеуші А.Ж. Жапарова метафора құбылысын сан түрлі ғылым саласының, тіл білімі, әдебиеттану, психология, логика, философия қарастыратындығын, әр сала мамандары метафора атты құбылыс түрін өздігінше пайымдап, түсіндіруге талпынатындығын айтады. Бірақ ресейлік ғалым, философ В.А. Канкенің сөзімен айтсақ, «философиялық талдаусыз, кез келген нақты ғылыми талдау өзінің жоғарғы шегіне жете алмайды». Сондықтан зерттеу жұмысында метафораны қарастыруда, алдымен, философия ілімінің, оның ішінде философ ғалымдардың берген пікіріне көбірек жүгінетіндігін көрсетеді (Жапарова, 2020: 11).

Ал біз мақалада зерттеу объектісі ретінде IT терминологиясын қарастыру арқылы, ғылым тілін қалыптастыруда да метафоралану әдісінің маңыздылығын анықтауды көздейміз.

Нәтижелер мен талқылау

Терминология жүйесінде метафора тәсілінің қолдануы жалпы ғылым саласында метафораны қолданумен тікелей байланысты. Терминдер – арнайы ұғымның белгісі, ғылымда туындаған таңба. Метафоралы туындаған ғылыми ұғым метафора тәсілі арқылы терминнің жасалуына да тікелей қатысты, соның салдары. Мұндай ұғым терминнің семантикалық құрылысының түпкі қабаттарында орын алып, уақыт өте сөніп кетеді. Себебі термин терминологиялық жүйенің мүшесі және соның заңдылықтарына бағынады. Метафора терминжасамның ең бастапқы кезеңінде қатысады да, терминнің жүйеде орнығуымен ол байланыс үзіледі.

Терминологияда метафора, ең алдымен, номинативтік қызмет атқарады, яғни жаңадан туындаған ұғымды таңбалауға қатысады. Ғылым саласында сонымен бірге метафораның когнитивтік қызметі де жоғары (Мұратбаева, 2000:121).

Ғалым А. Сыбанбаеваның ғылым тіліндегі метафоралауға қатысты пікірі: «Ғалымдар да ақын-жазушылар сияқты тілде жаңа метафоралар жасайды. Таным процесі негізінде жаңа болжаммен бірге тілде метафоралар пайда болады. Ғылым тілінде метафора бейнелілігінен толық, не жартылай ажырап, деректі, дерексіз ұғымдарға атау береді. Ғылым тілінде қолданылатын метафораны жаңа ұғымды танытып, оны тілдік белгіге айналдыру қызметіне байланысты *концептуалдық метафора* деп атадық» -деп көрсетеді. Сонымен қатар ғалымның пікірінше ғылым тіліндегі метафораның ерекшелігі, бұл басқа атаудың болмағандығынан атайтын объектінің алғашқы атауы ретінде қолданылуы екендігін айтады. Сондай-ақ ғылым тіліндегі метафораның метафоралық қасиеті жойылатындығын, бұл термин қызметін атқаратын метафоралардан байқалатындығын ескертеді. Метафораның әр түрінде бейнелілік түрлі деңгейде байқалып, терминдік мәндегі концептуалдық метафораларда бейнелілік мүлдем болмайтындығын айтады (Сыбанбаева, 2002: 98).

Жад термині. Қазақ тіліндегі *автономды жад, адрестік жад, уақытша жад, көмекші жад, екінші ретті жад* терминдері компьютер терминологиясында қолданылады. Он бес томдық қазақ тілінің әдеби сөздігінде *жад* сөзі иран тілінен енген деп көрсетіліп, мынадай анықтама беріледі: адам баласына тән ой, ес, қапер. Екінші мағынасы информатика саласында ЭЕМ-нің кодтық түрдегі ақпаратты жазуға, сақтауға және қолданушыға беруге арналған бөлігі. ЭЕМ жадында сақталатын ақпарат мөлшері оның құрамына кіретін барлық іске сақтау құрылғыларының жиынтық сыйымдылығымен анықталады. Қысқаша айтқанда, ақпаратты тұрақты немесе уақытша сақтайтын орын. (Қазақ әдеби тілінің сөздігі V томы, 2011: 523)

Жад термині алғашқы да психология саласына қатысты қолданылса, кейін жаңа ғылым саласы пайда болғанда, жаңа ұғымды иелену үшін, қызметтік ұқсастығына байланысты *жад сөзі* метафораланып, компьютер саласына қатысты жаңа ұғымды игеріп, салааралық омоним-терминдер қатарына да жатып тұр.

Мұндай салааралық омонимдердің туындауына ғылыми ұғымдардың ұқсастықтары негіз болады (Құрманбайұлы, 2009: 91).

Тышқан термині. Қазақ тілінде *мышка* ~ *тышқан* ~ *тінтуір* терминдері тілдік қолданыста жарыспалы түрде қолданылады. Алдымен ағылшын тіліндегі жалпы қолданыстағы атау сыртқы формасының ұқсастығына байланысты метафоралану әдісу арқылы жаңа ұғымды игеріп, *mouse термині* қалыптасады.

Зерттеуші Г.О. Заурбекованың пікірінше: «Компьютер саласындағы «мышь – mouse» атауы калька жолымен «тышқан болып жүр. Біздің ойымызша бұл атау – сөзбе-сөз аударманың сәтсіз шыққан жері. Себебі, батыс және орыс елінде тышқан жәндік ретінде оң (жағымды) бейне ретінде кездесе береді. Атақты «Микки Маус» шығармасы осы айтқанымызға дәлел болып табылады. Орыстың балалар әдебиетінен де осындай жайды аңғаруға болады. Ал қазақ халқының болмысында тышқан сүйкімді жәндік емес, керісінше, аса жиіркенішті мақұлықтардың қатарына жатады. Қазақ оны қолымен ұстамақ түгіл, таяқтың ұшымен түртуге жиіркенеді. Мысық қосып, көзін жоюдың ғана жолын іздейді» – деп айтады. Сонымен қатар «мышь – mouse» атауының қазақ болмысына тән еместігін айта келе, өзінің тарапынынан «жүгірткі» немесе «жүгіртпек» атауларын ұсынады. (Заурбекова, 2009: 19) Алайда, *termincom.kz* – да *тінтуір термині* бекітілген.

Адрес сөзі. Французша – Adresse. Зат. 1. Мекенжай. Осы адреспен кешке сағат жеті-сегізге кел. 2. Пошта арқылы жіберілген хат, жолдамасөлемдеме сияқты нәрселердің сыртындағы алушының мекенжайы мен аты-жөнін көрсеткен жазу. 3. Ауыспалы мағынада. Жеке басы, өзі, аты, нәмі. Менің адресіме қошемет сөздердің небір қанаттылары айтылып жатыр (Қазақ әдеби тілінің сөздігі I томы, 2011: 92). Компьютер терминологиясында *блок адресі, енгізу адресі, үзілім векторының адресі, сыртқы бет адресі, қайтару адресі, кіру адресі* сөз тіркестері терминдік жүйе құрайды.

Адрес термині зерттеуші А.Ахмадтың жіктеуі бойынша орналасқан жерінің ұқсастығына байланысты метафораланып компьютер терминологиясындағы кірме термин қатарына жатады (Мустафаева, 2011: 89).

Адрестік өрнек (адресное выражение) термині. Қарапайым алгебраның ережелеріне сәйкес жасалатын амалдар. Өрнектерде адрестік дәлелдер, алгебралық амалдар белгілері және жақшалар қолданылады (<https://www.ngpedia.ru/>

[id632105p1.html](https://www.ngpedia.ru/id632105p1.html)). Құрамындағы «өрнек» сөзінің жалпы әдеби қолданыстағы мағыналары: 1. Өртүрлі үлгімен істелген оюлы бедер, көркемдік түр, әшекей. Өрнекте нақыштау, бұдырлау, бунақтау тәрізді түрліше тәсілдер қолданылады. 2. Ауыс. Нақыш, әшекей, сән. Көп жерлерде айтылып жүргендей емес, Қадишаның аузынан шыққан ән жаңа бір өрнек, кесте тапқандай, әннің әр сөзін мағынасына қарай терең, ойлы сезіммен айтады. 3. ауыс. Үлгі, өнеге, тәлім. Бала туса, күзетер шілдеhana, Олар да өлең айтар шулап жаңа. Бұрыңғы жақсылардан өрнек қалған, Биде тапқал, мақал бар байқап қара (Абай, Тол.жин.) (Қазақ әдеби тілінің сөздігі XII томы, 2011: 204) «Өрнек» сөзі түр ұқсастығына байланысты ұлттық танымға сәйкес метафораланып, компьютер саласына қатысты терминдік жүйеде қолданылып тұр.

1958-жылы О.А. Жәутіковтің «Математикалық анализ курсы» атты оқулығында математика атауларының қазақы баламалары ұсынылды. Математиканың осы саласындағы қазақ тілінде жазылған алғашқы еңбек болғандықтан, математикалық атаулардың жаңа баламаларын дүниеге әкеледі. *Үздіксіздік, жинақтылық, шексіздік, шектеусіз, тізбек, шама, жиын, туынды, түрлендіру, өрнек, жіктеу, үзіліс*, т.с.с. қазақы сөздер математикалық атау ретінде біржола қалыптасты (Білал, 2008: 11).

Дарақ термині. Дарақ (пар. *даракт*) – ағаш. Қазақ фольклорлық жырларында «жемісі көп, мәуелі ағаш» ұғымында қолданылып, «миуалы дарақ», «саялы дарақ» тәрізді тіркестер арқылы берілген. «Тау – дарақсыз, жау – жарақсыз болмас» мақалындағы «дарақ» сөзі осымен байланысты. «Дарақ» сөзінің түркі тілдеріндегі баламасы «терек» сөзі (Қазақ тілінің кірме сөздер сөздігі, 2019:140). *Дарақ сөзі* парсы тілінен еңген кірме сөз болып қана қоймай, пішін ұқсастығына сәйкес метафораланып, IT саласына қатысты жаңа ұғымды иеленіп, *талдау дарағы, шығарым дарағы, тәуелділік дарағы, есеп дарағы, тосқауылдар дарағы, іздеу дарағы, шешімдер дарағы* секілді терминдік жүйені құрайды.

Шекара термині. *Шекара бойынша туралау, графиктың шекарасы* терминдік жүйені құрайды., *Шекара* сөзінің қазақ әдеби тілінің сөздігінде 3 түрлі мағынасы келтіріледі: 1. Аумақтық жағынан бір-бірімен шектесіп жатқан жер; 2. Шек, меже. 3. Инф. (boundary) Қандай да бір шаманың өзгертілу шегі (Қазақ әдеби тілінің сөздігі XV томы, 2011: 323). Информатика саласындағы *шекара* терминінің ұғымын беру

үшін, жалпы әдеби тілдегі шекара сөзінің іс-әрекет ұқсастығына сәйкес метафораланып қолданысқа түсіп тұр.

Терезе термині. Терезе – [пар. дериче] – үйге жарық түсіріп тұру үшін қабырғадан салынған жақтауы бар әйнек (Қазақ тілінің кірме сөздер сөздігі, 2019:494). Терезе термині *диалогтік терезе, терезенің шекарасы, терезелерді басқару, қолданба терезесі, тізім терезесі, кестелер терезесі секілді терминдік жүйе құрайды.* Жалпы қолданыстағы *терезе сөзі* қызметтік ұқсастық бойынша метафораланып, компьютер терминологиясына жататын термин-сөз болып тұр. Сонымен қатар *терезе* сөзі қазақ тіліне парсы тілінен еңген кірме сөз болып табылады.

Қорытынды

Қорытындылай келгенде, IT саласындағы терминдердің метафоралану әдісі арқылы

жасалуы – өнімді тәсілдердің бірі. Ғылым тілінде метафораланудың басты ерекшелігі – ұғымға нақты атау беру де белгілі бір ұқсастыққа сүйене отырып жасалуы. Сандық зерттеулерге сүйенетін болсақ, 2014 жылғы терминологиялық сөздіктер топтамасының сапалық көрсеткіші бойынша Информатика және есептеуіш техника саласының 57,11% кірме терминдерді құрайды (Құлманов, 2021: 56). Сол себепті де қазақ тіліндегі IT саласының терминдерінің қатарында, тілімізге орта ғасырда араб-парсы тілінен еңген, фонологиялық тұрғыдан сіңісіп кеткен кірме сөздермен тілімізге фонологиялық тұрғыдан бейімделмеген кірме терминдер де метафоралану әдісі арқылы жаңа ұғымды иеленіп терминдік жүйе құрайды. Сонымен қатар термин қалыптастыруда метафоралану әдісі арқылы, ұлттық танымға сәйкес жасалған қазақ тілінің төл-сөздері де бар.

Әдебиеттер

- Молнар А.А. (2012) Особенности формирования терминосистемы информационных технологий (на материале французского языка). – Москва. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. –стр 40.
- Мустафасева А.А. (2011) Современная арабская терминология: формирование и проблемы перевода (на материале терминологии информатики). Диссертация на соискание ученой степени доктора философии, – Алматы.
- Жапарова А.Ж. (2020) Абай поэзиясындағы метафора және оның орыс, ағылшын тілдеріндегі аудармалары: салыстырмалы талдау. – Алматы. Философия докторы (Phd) дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. -19 б.
- Сыбанбаева А.С. (2002) Метафораның тілдік болмысы және концептуалды метафоралар. –Алматы. -98 б.
- Заурбекова Г.О. (2009) Компьютер технологиясы атауларының қазақ тіліндегі фонетика-лексикалық игерілімі. – Алматы, диссертация авторефераты. -19 б.
- Есаналиева Ж. (2021) Лингвистиканың өзекті мәселелері. –Алматы. -198 б.
- Juan C. Sager. (1990) A Practical course in terminology processing. John Benjamins Publishing Company Amsterdam/Philadelphia. 57 p.
- Мұратбаева И.С. (2000) Қазіргі қазақ және орыс тілдеріндегі метафораланған терминдердің семантикасы. – Алматы. Филология ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация.
- Мишанкина Н.А. (2012) «Метафора в терминологических системах: функции и модели». Вестник Томского государственного университета. Филология №4 (20), стр 33 .
- Горохова Н.В. (2014) Метафоризация как процесс семантического развития терминов в дискурсе специалиста трубопроводного транспорта // Вестник Ленинградского государственного университета им. А.С. Пушкина, № 2. Филология. – С. 202–209 .
- Әлісжан С. (2015) Ғылыми дискурстағы когнитивтік модельдер (метафоралану). Еуразия гуманитарлық институтының Хабаршысы №3, -134 б.
- Құлманов С. (2021) Қазақ тілі терминологиялық қорының әлеуеті (сандық және сапалық көрсеткіштерді талдау). № 3(136). Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы. Филология сериясы. -56 б.
- Түркі тілдерінің терминжасамы. (2018) (Қазақ, әзірбайжан, өзбек, татар, қырғыз, түрік терминжасамы бойынша). – Астана: «Ғылым» баспасы.
- Білал Ш. (2008) Ұлттық ғылым тілін қалыптастыру (2-басылым). Монография. – Алматы, -11 б.
- Қазақ әдеби тілінің сөздігі I томы. (2011), Алматы, -92 б.
- Қазақ әдеби тілінің сөздігі XII томы. (2011), Алматы. -204 б.
- Қазақ әдеби тілінің сөздігі XV томы. (2011), Алматы, -323 б.
- Қазақ тілінің кірме сөздер сөздігі. (2019), Нұр-Сұлтан, -140б.

References

- A.A.Molnar. (2012) Osobnosti formirovaniya terminosistemy informacionnyh tehnologi (na materiale fransuzskogo iazyka). – Moskva. Disertasiya na soiskanie uchenoi stepeni kandidata filologicheskikh nauk. 40 p. [Features of the formation of the terminological system of information technologies (on the material of the French language)] (in Russian)
- A.A.Mustafaeva. (2011) Sovremennaya arabskaya terminologiya: formirovaniye i problemy perevoda (na materiale terminologii informatiki). Disertasiya na soiskanie uchenoi stepeni doktora filosofii, – Almaty. [Modern Arabic terminology: formation and problems of translation (based on the terminology of informatics)] (In Russian)
- A.J.Japarova. (2020) Abai poeziyasındaғыy metafora және onyñ orys, aғылшын тілдеріндегі аудармалары: салыстырмалы талдау. – Almaty. Filosofiya doktory (Phd) дәрежесін алу үшін дайындалған дисертация. -19 б. [Metaphor in Abay's poetry and its translations into Russian and English: a comparative analysis] (In Kazakh)
- A.S.Sybanbaeva. (2002) Metaforanyñ tildik bolmysy және konseptualdy metaforalar. – Almaty. 98 p. [Linguistic nature of metaphor and conceptual metaphors] (In Kazakh)
- G.O.Zaurbekova. (2009) Kömpüter tehnologiasy atalarynyñ qazaq tilindegi fonetika-leksikalıy igerilimı. – Almaty, disertasiya avtoreferaty. -19 b. [Phonetic and lexical mastery of computer technology names in the Kazakh language] (In Kazakh)
- J.Esanalieva. (2021) Lingvistikanıñ özekti mäseleleri. – Almaty. -198 b. [Topical issues of linguistics] (In Kazakh)
- Juan C.Sager. (1990) A Practical course in terminology processing. John Benjamins Publishing Company Amsterdam/Philadelphia. 57 p. (In English)
- İ.S.Müratbaeva. (2000) Qazırғы qazaq және orys тілдеріндегі метафораланған терминдердің семантикасы. – Almaty. Filologiya ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған дисертация. [Semantics of metaphorical terms in modern Kazakh and Russian languages] (In Kazakh)
- N.A.Mışankina. (2012) «Metafora v terminologicheskikh sistemah: funktsii i modeli». Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Filologiya №4 (20), 33 p. [Metaphor in terminological systems: functions and models] (in Russian)
- N.V.Gorohova. (2014) Metaforizatsiya kak proses semanticheskogo razvitiya terminov v diskurse spetsialista truboprovodnogo transporta // Vestnik Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta im. A.S. Puškina, № 2. Filologiya. – S. 202–209 . [Metaphorization as a process of semantic development of terms in the discourse of a specialist in pipeline transport] (in Russian)
- S.Älsjan. (2015) Ǵylymi diskurstaǵy kognitivtik modelder (metaforalanu). Eurazia gumanitarlyq institutynyñ Habarşysy №3, -134 b. [Cognitive models in scientific discourse (metaphor)] (In Kazakh)
- S. Qұлманов. (2021) Qazaq tili terminologialyq qorynyñ äleueti (sandyq және sapalyq körsetkişterdi taldau). № 3(136). L.N. Gumilev atyndaǵy Eurazia ülttyq universitetiniñ Habarşysy. Filologiya seriesy. -56 b. [Potential of the Kazakh language terminology fund (analysis of quantitative and qualitative indicators)] (In Kazakh)
- Türkı tilderiniñ terminjasamy. (2018) (Qazaq, äzirbaijan, özbek, tatar, qyrǵyz, türk terminjasamy boıynşa). – Astana: «Ǵylym» baspasy. [Terminology of Turkic languages] (In Kazakh)
- Ş. Biläl. (2008) Ülttyq ǵylym tilin qalyptastyru (2-basylym). Monografiya. – Almaty, -11 b. [Formation of the national language of science (2nd edition)] (In Kazakh)
- Qazaq ädebi tiliniñ sözdıǵı I tomy. (2011), Almaty, -92 b. [Dictionary of the Kazakh literary language] (In Kazakh)
- Qazaq ädebi tiliniñ sözdıǵı XII tomy. (2011), Almaty. -204 b. [Dictionary of the Kazakh literary language] (In Kazakh)
- Qazaq ädebi tiliniñ sözdıǵı XV tomy. (2011), Almaty, -323 b. [Dictionary of the Kazakh literary language] (In Kazakh)
- Qazaq tiliniñ kirme sözder sözdıǵı. (2019), Nür-Sülтан, -140b. [Dictionary of loan words of the Kazakh language] (In Kazakh)